

Tatjana Vujović
Filozofski fakultet
Nikšić

NARCIZAM – PSIHOSOCIJALNI I PSIHOPATOLOŠKI FENOMEN

NARCISSISM – PSYCHOSOCIAL AND PSYCHOPATOLOGICAL PHENOMENON

ABSTRACT: Narcissism is a basic mental phenomenon which implies a totality of person's relation towards oneself. This paper outlines various theoretical approaches to the phenomenon of narcissism, pointing to its sources, its main features, as well as to its connection with psychopathic manifestations such as hypochondria, schizophrenia, jealousy and malign aggression. A review of different theories of this phenomenon leads towards a better understanding and a more complete definition of narcissism in the context of its psychic content and normal and pathological forms of its manifestation.

Key words: narcissism, love-for-oneself, theory, psychoanalysis, ego, schizophrenia, aggression.

APSTRAKT: Narcizam je bazični mentalni fenomen koji podrazumijeva ukupnost čovjekovog odnosa prema sebi. U radu se prikazuju različiti teorijski pristupi fenomenu narcizma. Sagledavaju se izvori narcizma, njegove osnovne karakteristike, povezanost narcizma sa psihopatološkim pojavama kao što su: hipohondrija, šizofrenija, ljubomora, maligna agresija. Sagledavanje različitih shvatanja fenomena narcizma doprinosi boljem razumijevanju i definisanju ovog pojma, u kontekstu njegovog psihičkog sadržaja, i normalnog i patološkog oblika u kome se ispoljava.

Ključne riječi: narcizam, samoljublje, teorija, psihoanaliza, ego, šizofrenija, agresija.

Fenomen narcizma sve više postaje predmet interesovanja ne samo psihologa i psihijataru već i brojnih drugih istraživača (sociologa, filozofa, politikologa, antropologa). Pojedini autori svojim djelima o narcizmu pokazuju da je ovaj problem, koji se u svijetu mnogo izučava, postao aktuelan i kod nas. U radu ćemo prikazati različite teorijske pristupe fenomenu narcizma, sa posebnim osvrtom na teorijski pristup psihijatra Jovana Raškovića.

Sam termin narcizam označava stanje samozaljubljenosti, u kojem je sva ljubav usmjerena na sopstveni ego, dok još nisu uspostavljene ili prekinute veze sa spoljnjim objektima. Porijeklo ljubavi prema sebi moguće je objasniti nagonom za samoodržanjem. Osim preuveličavanja slike o samome sebi, narcizam karakteriše potcjenjivanje drugih. Savremeni „narcis“ opsjednut sobom, svojim izgledom, svojim zdravljem, postaje dominantan tip karaktera u našem društvu. Plaši se starenja, bolesti, smrti i upražnjava razne tehnike „ličnog usavršavanja“, kao što su: joga, meditacija, džoging.

Lik narcisa zaokuplja pažnju psihologa i psihijataru u smislu kliničkog istraživanja poremećaja ličnosti, kojima se posvećuje znatno vremena i prostora u naučnoj i stručnoj literaturi. Savremenog narcisa istraživači prikazuju kao direk-

tora poslovnih korporacija, kao osobu koja djeluje u političkim strankama i u svojoj profesionalnoj karijeri postiže zapažene uspjehe. Ova ličnost će imati mnogo osobina važnih za uspjeh u ovakvim institucijama (posebno birokratskim, u kojima je naglašena manipulacija međuljudskim odnosima).

Za narcisa se ne vezuje osjećanje krivice, već osjećanje tjeskobe. Jedno od bitnih svojstava savremenog narcisa jeste u tome što ga ne zanima ni prošlost ni budućnost. Autor knjige *Narcistička kultura*, Kristofer Laš, smatra da je obezvredjivanje prošlosti siguran simptom krize u kulturi. Narcis doživljava savremeni svijet kao nesiguran svijet. Nesposobnost da anticipira budućnost ne proizilazi samo iz slabljenja njegovih društvenih veza već iz subjektivnog doživljaja praznine i usamljenosti. Etika samoočuvanja ne proizilazi iz društvenog haosa, već iz subjektivnog doživljaja praznine. Ona održava uvjerenje da čak i najprisnijim odnosima vlada zavist. Ovaj autor za narcisa vezuje kao bliže određenje sebeljupstvo. To je opsesivna vezanost za sebe kao krhko biće, koje prati unutrašnja praznina.

Psihoanalitičar Sigmund Frojd svoj teorijski pristup narcizmu zasniva na pretpostavci da je narcizam međustepen između autoerotizma (izražava se u odnosu na svoje vlastito tijelo) i ljubavi prema objektima. Pod pojmom narcizam Frojd ne podrazumijeva samo narcistički poremećaj već je narcizam u korijenu mnogih drugih problema. Njegova klinička istraživanja šizofrenije jesu najvažniji dokaz o postojanju narcizma. Šizofreni bolesnik, prema Frojdu, pokazuje dvije osobine: gubitak interesovanja za realnost i spoljašnji svijet i grandomaniju. (Interesovanje takve osobe usmjereno je samo na vlastitu ličnost.) Sebe doživljava kao svemogućeg. Frojd je shvatao psihoze kao stanje ekstremnog narcizma; druga ideja za proučavanje tog pojma rodila se dok je proučavao normalni razvoj djeteta.

Frojd je razlikovao primarni i sekundarni narcizam. Primarni narcizam je normalni razvojni stadijum u ranom djetinjstvu. U ovoj fazi dijete smatra sebe kao primarni objekat ljubavi, bez ikakve povezanosti sa spoljašnjim svijetom. Taj stadijum prethodi objektivnim odnosima, sposobnosti da uspostavimo odnos sa drugima. Frojdova prvobitna pomisao bila je da dijete nakon stadijuma autoerotizma, ali prije no što postane svjesno da je majka posebno biće, i da je kao takvu može voljeti, usmjerava ljubav prema sebi. Sekundarni narcizam javlja se u odraslom dobu. Ovaj narcizam je više patološke prirode: više nije riječ o etapi u razvoju libida, već o patološkoj regresiji. Sekundarni narcizam odnosi se na različita stanja u kojima su ljudi patološki obuzeti sobom, nisu sposobni za međuljudske odnose, pristupaju ljudima kao sredstvu za zadovoljenje svojih potreba.

Frojd je smatrao da su homoseksualnost, psihoze i hipohondrija primjeri sekundarnog narcizma, u kome je libido usmjeren prema sebi, a ne prema drugima. Teorijom infantilne seksualnosti, Frojd uvodi dva tipa odnosa prema svijetu: stanje identifikacije (želja da se bude kao drugi objekat) i situaciju – izbor objekta (želja da se posjeduje drugi objekat). Narcistički izbor objekat pokazuje da je za narcisoidnu osobu od životne važnosti da je drugi obožavaju. Ne može

se narcisoidnost svesti na vlastito samoljublje. Da bi istakao sopstvenu važnost, narcis bira prijatelje po vlastitoj mjeri.

Američki psihoanalitičar Kovel smatra da narcizam u normalnim uslovima omogućava normalno psihološko funkcionisanje. U pretjeranim uslovima postaje poremećaj ličnosti. Kovel razloge narcizma vidi u modernim uslovima koji onemogućavaju internalizaciju objekata (najčešće roditeljskih figura), koja je potrebna da bi se uspostavili objektivni odnosi sa drugima. U takvom stanju drugi ljudi služe samo za zadovoljenje primarnih potreba.

Psihoanalitičar Kohut odbacivao je Frojdovo shvatanje o jedinstvenoj razvojnoj liniji od narcizma do objektivnih odnosa. Kohut je smatrao da narcizam, tj. ljubav prema sebi, i objektna ljubav ne čine kontinuum, nego su to dva odvojena razvojna smjera, sa svojim posebnim obilježjima. Kohut nije shvatao narcizam kao nešto loše, na šta nailazimo kod mentalno oboljelih pojedinaca; tvrdio je da je zdrav narcizam preduslov za uspješan život. Isticao je zdrav aspekt narcizma, i tvrdio je da roditeljsko prihvatanje i obožavanje djece, težnje, ambicije pripadaju sferi pozitivnog narcizma.

Šezdesetih godina 20. vijeka u Americi pojavila se nova psihoanaliza („revidirana psihoanaliza“). Prema ovoj teoriji, narcizam je manje patološka pojava. Predstavnici ove teorije smatrali su da je potrebno mnogo više izučavati uticaje socijalnih prilika na psihički status čovjeka. U razumijevanju mentalnih oboljenja sve veći značaj pridavali su društvenim i kulturnim činiocima.

Slična razmišljanja o narcizmu imao je i From. From je smatrao da je narcizam suprotan pravoj ljubavi (ako se pod ljubavlju podrazumijeva samozaborav, te empatija i brižnost prema drugima, a ne samo prema sebi.) Od svih poremećaja ličnosti, From je smatrao da se narcizam kod sebe najteže prepoznaje, jer narcističkom pojedincu samoveličanje onemogućava da svoje mane primijeti. Narcis obično nesvjesno od svih osobina najviše skriva svoju narcističnost. Osim individualnog narcizma, From je razlikovao i grupni narcizam, koji je posebno vidljiv u političkim sferama društva.

Kako će se hraniti narcizam čovjeka koji nema društvenog prestiža? Rješavanje tih problema From vidi u poistovjećivanju pojedinca sa nacijom, sa religijom, pripadanjem određenoj grupi (političkoj, naučnoj). Narcistički grupni karakter predstavlja začetke fanatizma, jer kada grupa kojoj pojedinac pripada postane utelovljenje narcizma, svaka će se kritika na račun grupe doživljavati kao napad na sopstvenu ličnost. From naglašava ulogu narcizma sa stanovišta biološkog opstanka. Biološki interes vrste zahtijeva određenu dozu zdravog narcizma. From je analizirao ljudsku destruktivnost kao biološki adaptivnu agresiju. Osnovna svojstva agresivnosti, kao što su: rasprostranjenost, trajnost, slojevitost, poslužila su mu za ovu analizu. On je razlikovao benignu agresiju, koja je biološki data u cilju samoodržanja, od maligne, koja u destruktivnosti postaje sama sebi cilj. From koristi pojam narcizam za objašnjenje asocijalnog individualizma. Osnova zamjerka njegovom shvatanju pojma narcisoidnosti jeste u tome što ne sagledava čovjekovu potrebu za privrženošću drugima, koja je u osnovi narcisoidnosti.

Psihijatar Jovan Rašković u svojoj knjizi *Narcizam*, u skladu sa svojim ontološkim opredjeljenjem, pojam narcizma objašnjava kao psihosocijalni i psihopatološki fenomen. Rašković se ne bavi kulturološkim istraživanjem narcizma. Autor narcizam dovodi u vezu sa brojnim psihopatološkim pojavama, kao što su: hipohondrija, šizofrenija, ljubomora, maligna agresija. Takođe, narcizam dovodi u vezu sa nekim društvenim fenomenima, kao što su: duhovno stvaralaštvo, socijalni vidovi agresije, odnos mase i vođe.

Polazno stanovište u Raškovićevim istraživanjima narcizma jeste kritičko preispitivanje Frojdove teorije infantilne seksualnosti, koja ispoljava dva tipa odnosa prema svijetu: stanje identifikacije (želja da se bude kao drugi objekat) i situaciju izbor objekta (želju da se posjeduje drugi objekat). Dok se u prvom slučaju traga za vlastitim integritetom (ljubav djece prema ocu), u drugom slučaju izbor objekat predstavlja model ljubavi prema majci. Uvođenjem narcističkog izbor objekta, Frojd je ustanovio koncepciju modernog shvatanja narcisoidnosti. Međutim, prema Raškovićevom mišljenju, ne iscrpljuje se narcisoidnost u vlastitom samoljublju. Za narcisoidnu osobu od životne je važnosti da je drugi vole i obožavaju.

Rašković je ustanovio da postoje tri osnovna razloga narcisoidnosti ljudskog bića. Prvi je nesrazmjer čovjekove beznačajnosti i njegove besmislene moći da pronikne u kosmičko i vječno. Drugi razlog ontološkog postojanja narcisoidnosti leži u samom biću postojanja. Postojanje je vječno i bezvremeno. Treći razlog narcisoidnosti može biti derivacija ove dvije prethodne dihotomije. Čovjek je privremen, a živi kao da je vječan. Ponaša se kao da „ne zna“ a potpuno je svjestan svoga kraja. Između ova dva protivrječna sadržaja leži narcisoidnost.

U objašnjenju izvora narcisoidnosti Rašković polazi od strukture ega, ukazujući na njegovu osobinu negacije i neprihvatanja realiteta. Ljudski ego nema dovoljno snage da prihvati realitete separacije ili smrti. Tako da je narcisoidnost vrsta zaštite ega od smrti. Osnova narcizma leži u separaciji djeteta od majke. Da bi se zaštitilo straha od nestajanja objekta, dijete uspostavlja objekte u sebi. Osnovni rezultat tog procesa jeste negiranje realnosti. Negiranje realnosti je povezano sa fantazijom. Fantazija je, prema Raškoviću, u osnovi narcizma. Fantazija omogućava egu da se udalji od života, ali u isto vrijeme drži ga u vezi sa realnošću i životom. Kako ego ne prihvata separaciju, koja je u suštini i smrt, Rašković zaključuje da bez fantazije, negacije, apstrakcije i distance, nema ni sublimacije, ni narcizma. Narcisoidnost i sublimacija jesu izdanci zajedničkog ishodišta (J. Rašković, 1990: 41).

Autor formira sliku narcisa vođe. Narcis vođa je životan, otvoren, stvaran, nasilan. Narcis vođa je prepoznatljiv po svojoj agresiji. Za narcisa vođu nije dovoljno samo divljenje samom sebi. Očekuje divljenje drugih, i pored toga što sam sebe veliča. Takvo ponašanje dovodi do uspostavljanja međudnosa gdje čovjek čovjeku nije više subjekt. Iza njegove spoljašnjosti krije se njegova proračunljivost, koja veliku očaranost pretvara u ravnodušnost. Narcis vođa isko-

rišćava druge za svoju ličnu afirmaciju, a, s druge strane, zavisna je od njih. Narcis vođa dobija attribute božanstva, a značaj individue u grupi nestaje.

Rašković ukazuje da postoji izrazito jaka povezanost između narcizma i agresije. Prema njemu, narcisoidnost ne može da egzistira bez agresije, tj. čovjekove iracionalne strasti za vladanjem drugima. Agresivnost kao biološka tvorovina razlikuje se od životinjske zbog dimenzije strasti na kojoj se temelji iracionalna motivacija. „Agresija je ukorijenjena u cijeli biološki potencijal, posebno jača i raste na vatri strasti i požude“ (J. Rašković, 1990: 49). Iz stava da je narcisoidnost u osnovi organske materije, Rašković ističe da je ona starija od instinkta, da je dublja, prostranija i vertikalnija od instinkta.

Autor hipohondriju smatra izrazom narcističkih strahova. Izvor hipohondrije je negiranje separacije, što je i oblik nepriznavanja smrti. Brige, strepnje za vlastito tijelo utiču na stvaranje osjećaja bespomoćnosti, a često i bijesa i gnjeva. Sadržaji doživljaja hipohondrije i mazohističkih tendencija jesu gotovo identični, što ovu kategoriju poremećaja dovodi u vezu sa agresivnošću. Smisao hipohondrije je u supstituciji anksioznosti. Fizička bolest prihvata se kao sredstvo koje vodi sigurnosti, čime se anksioznost transformiše.

Dublja pukotina u narcističkom egu od ove koja stvara hipohondriju jeste rascjep, iz koga proizilaze svi oblici paranoidnosti. Priroda paranoidnog poremećaja zavisi od sloja psihičkog života u kome se strukturira poremećaj. Iz površnijeg sloja ispoljava se netrpeljivost, sumnjičavost, osjećaj tuge. Dublji sloj predstavlja sistematizovanu paranoidnost. Rašković razmatra i paranoidnost svakodnevnog života, koja nije patološka. Zbog osjećaja nepovjerenja, pojedinci se osjećaju ugroženim, pa zato i postaju dosadni, istjeruju pravdu i čine ono što odbija druge ljude od njih. Kod ljudi koji žive u uvjerenju pretjeranih sopstvenih zasluga, postoji blaži oblik proganjanja. Jedan od oblika paranoidnosti ogleda se u sistemu zlonamjernog ogovaranja. Paranoidnost posesivnog karaktera predstavljaju osobe sklone ljubomori. Strah od javnog mišljenja Rašković ubraja u oblik paranoidnosti, ukazujući na njegovu despotsku moć. Ovi oblici paranoidnosti jesu normalni oblici komunikacija civilizovanih zajednica.

Rašković povezuje narcisoidnost i sa šizofrenijom. Šizofrenija je posljedica separacionog straha i najdublje pukotine u egu. Magijski principi sličnosti i dodira, osjećanje bezvremenosti, halucinacije, predstavljaju osnovna obilježja šizofrenije. Ovi magijski principi počivaju na fantazijama. „Šizofrenija je proces uranjanja u vlastite provalije. U ovaj mračni šizofreni proces čovjek ulazi sa nejasnom svjetlošću svojih vizija i fantazija“ (J. Rašković, 1990: 125). Ono što je zajedničko šizofreniji i narcizmu jeste slom granica između sebe i predmetnog svijeta. I kod narcističkih poremećaja javljaju se regresivne odbrane, gubitak granica sopstva, magijsko mišljenje. I kod narcističkog i kod šizofrenog poremećaja postoji emocionalno hladan odnos majke prema djetetu. Često takve osobe imaju poseban položaj u porodici, ili zbog posebne nadarenosti ili zbog zamjene jednog od odsutnih članova.

Posebnu pažnju autor pridaje razmatranju narcizma u okviru graničnih stanja, i narcizmu karakternih poremećaja. Savremene teorije o narcizmu više se

bave sekundarnim narcizmom. U osnovi sekundarnog narcizma jeste pokušaj uklanjanja bola zbog neostvarene ljubavi. Introjeksijom pokušava se ostvarenje odnosa u kome se traži ljubav, a time se istovremeno ukida tjeskoba i krivica izazvana agresijom, koja je usmjerena protiv frustrirajućeg objekta iz spoljašnjeg svijeta. Kod graničnih stanja javljaju se simptomi difuznog nezadovoljstva. Javlja se nejasno nezadovoljstvo, besciljno, osjećaj praznine i depresije. Česte su oscilacije od samopoštovanja do gubitka samopoštovanja. Potreba za približavanjem jakim ličnostima proizilazi iz osjećaja bezvrijednosti. Nedostaje im sposobnost za tugu. Izbjegavanje bliskih druženja jeste odbrana od bijesa.

Kod narcističkih poremećaja česte su žalbe hipohondrijskog karaktera. Unutrašnju prazninu narcis pokušava da popuni maštanjem o svemoći. Osjeća da je poražen od spoljašnjih sila, i zato vjeruje da ima pravo da druge iskorišćava. Gubitak interesovanja za druge osiromašuje život narcisu, što nadoknađuje novim borbama. Narcisu su potrebna stalna divljenja da bi kod sebe eliminisao osjećanje hronične dosade. Strah od emocionalne bliskosti čini ga površnim i nezadovoljnim; on traga za trenutnom bliskošću bez emocionalnog vezivanja. Narcis ne uvažava stvarne vrijednosti drugih, jer mu je primarno važan odnos prema sebi i drugih prema njemu. Obezvredinjevanje drugih i nedostatak interesovanja za druge osiromašuje život narcisu. O drugima prosuđuje na osnovu intenziteta njihovog obožavanja.

Narcistička moć počiva na nelagodnosti, pa narcističko zadovoljstvo koje pribavlja za sebe nije potpuno. Potiskivanjem straha, narcis širi svoju moć uz stalnu glad za novim. Ispunjenje njegovih želja dolazi od drugih, što ga potranjuje u moći. Ostvariti sebe od strane drugih jeste osnovna potreba svakog narcisa.

Značajnost ovih teorijskih pristupa fenomenu narcizma jeste u tome što ovi autori fenomenu narcizma pristupaju dosta određeno, za razliku od nekih savremenih kritičara, koji ovom fenomenu pristupaju neodređeno. Povezivanjem narcizma sa agresijom i strašću da se vlada drugima, uspijevaju da adekvatno sagledaju i njegovu socijalnu dimenziju. Ukazujući na socijalnu dimenziju, oni doprinose boljem razumijevanju i definisanju narcizma, u kontekstu njegovog psihičkog sadržaja i normalnog i patološkog oblika u kome se ispoljava.

L i t e r a t u r a

- Holmes, J. (2003), *Narcizam*, Jesenski i Turk, Zagreb.
Lasch, Ch. (1986), *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb.
Rašković, J. (1990), *Narcizam*, NIO Univerzitetska riječ, Nikšić.